

к
ково-методичної збірки “Культура-Мистецтво-Освіта”, що подаються у передмові, мають єдине змістовне підґрунтя.

Статті першого розділу – “Соціокультурні, культурні та естетичні проблеми мистецтва і освіти” – висвітлюють загально-філософський аспект формування духовності та української нації як такої; історичні та культурологічні джерела української обрядовості та національного народного музичного інструментарію.

Професійна культура вчителя музики подається в поглядах науковців та сучасних студентів. Суттєвим для робіт першого розділу є окреслення культурологічного аспекту підготовки майбутнього вчителя музики.

Статті другого розділу – “Мистецтвознавство та музична педагогіка” – порушують питання значущості, ролі українського мистецтва в контексті цілісної художньої культури; вплив музики на стан здоров’я людини; виявляють музично-стильові особливості фольклору карпатського регіону; розглядають питання виховання естетичних емоцій та емоційної культури особистості засобами пісенно-обрядового фольклору. Крім цього подаються методичні знахідки та рекомендації стосовно вокального виховання школярів.

Крізь всі статті другого розділу червоною ниткою проводиться національний чинник як головний фактор процесу формування майбутнього вчителя музики.

Усі статті запропонованої збірки “Культура-Мистецтво-Освіт з різних боків освітлюють проблему духовного та естетичного збагачення молоді в руслі виховання національної свідомості громадянина, фахівця, людини.

Сподіваємося, що поставлені у статтях питання та шляхи їх вирішення будуть корисними і цікавими викладачам і студентам вищих навчальних закладів, вчителям загальноосвітніх шкіл та ліцеїв.

В.В. Белікова

І. СОЦІОКУЛЬТУРНІ, КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МИСТЕЦТВА ТА ОСВІТИ

Шевченко П. І.

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ДУХОВНОСТІ В ПРОЦЕСІ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

“Переживаючи духовне задоволення від того, що вона творить, людина по справжньому відчуває, що вона живе. Без творчості, без одухотвореності процесом і результатами творення духовних цінностей неможливо уявити життя...”

В. Сухомлинський

У контексті педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського розглядаються форми і методи становлення духовності особистості у їх тісному поєднанні з формуванням високо моральних якостей та естетичних потреб людини в процесі її трудової діяльності.

Важливе місце в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського займає гуманістичний підхід до проблем виховання особистості, зокрема до формування громадянської свідомості, духовності, щоб виховати риси громадянина, патріота своєї

Батьківщини. Через всю систему його педагогічних поглядів проходить думка про те, що головним завданням школи, вчителя є виховання в людини поваги і любові до фізичної і розумової праці, високих духовних, моральних якостей, розвиток творчого мислення, творчого підходу до вирішення різних проблем. Кожна людина, на думку В.О. Сухомлинського, в сфері своєї діяльності, корисної для суспільства, повинна домогтися найкращих результатів. Всі ці проблеми характерні і для сучасної школи, особливо гуманістичний підхід і особисто-орієнтоване виховання, розвиток творчих здібностей дітей, співпраця вчителя і учня.

Так, в Державній національній програмі "Освіта – Україна XXI ст." відмічається, що пріоритетними напрямками виховання є:

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;

- виховання духовної культури особистості [1, 15].

В національній доктрині розвитку освіти України підкреслюється, що етичне, естетичне, трудове виховання відіграє важливу роль в формуванні національної свідомості і духовному розвитку особистості. Національне виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей і обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності і культури, формування творчого громадянина України [2, 3].

В педагогічній літературі вивченню педагогічної теорії і практики В.О. Сухомлинського приділяється значна увага. Тільки за останні 16 років з педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського захищено майже 30 кандидатських і три докторських дисертацій.

Виступаючи на урочистих зборах, присвячених вшануванню 85 річниці В.О. Сухомлинського Президент Академії педагогічних наук В.Г. Кремінь підкреслив, що “Ідея самоцінності дитини, що пропагувалася В.О. Сухомлинським упродовж життя, набуває питомої вагомості в наш час, коли розвиток особистості виступає основною передумовою суспільного прогресу..., що ідеї видатного педагога, втілені в педагогічній спадщині, його практичний досвід слід використовувати в сучасних процесах модернізації української школи, всієї освітньої галузі” [7, 5-6].

Але проблеми формування духовності в учнів середньої загальноосвітньої школи, форми і методи, які використовуються в процесі виховання розкриті недостатньо.

Тому мета пропонованої статті полягає у тому, щоб розглянути виховання духовності особистості в процесі трудової діяльності в контексті педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського.

Українська держава на сучасному етапі робить все можливе, щоб прискорити перехід нашої економіки на ринкові відносини. Але поряд з розвитком матеріальної бази нашого суспільства важливою умовою є і формування нового світогляду підростаючого покоління. Завдання полягає в тому, щоб виховати у всіх членів суспільства внутрішню потребу працювати за здібностями в першу чергу на себе, а разом з тим і на державу, на суспільство. Ця потреба – основа духовного світу нової людини, зосередження її моральних якостей.

В.О. Сухомлинський відмічав, що протягом століть людство переконувалося, що крім сили фізичної, людина має ще й силу духовну – вірність своїм переконанням, віру в свою правоту, непохитність перед труднощами, безстрашність. Поняття про силу, про мужність і вольову стійкість – історичне, воно складалось протягом багатьох років.

Через всі праці В.О. Сухомлинського провідною ідеєю проходить проблема формування духовності в учнів в процесі трудової діяльності на різних етапах їх розвитку, а найбільш

глибоко розглядається вона в творах “Серце віддаю дітям”, “Духовний світ школяра”, “Павлиська середня школа”, “Народження громадянина” та інших.

В поняття “духовний світ”, “духовне життя” В.О. Сухомлинський вкладає такий зміст: “Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування й задоволення її моральних, інтелектуальних і естетичних запитів та інтересів у процесі активної діяльності. Джерелом духовного світу людини є матеріальний світ, об’єктивна дійсність і особливо такі важливі її сфери, як громадське життя людини, її соціальний і моральний досвід” [5, 212].

Відомий вчений підкреслював, що духовне багатство людини – один з найважливіших показників її всебічного розвитку, моральна спрямованість вищих форм психічної діяльності, ідейність спонукань, інтересів, думок, поглядів, переконань – визначається характером, змістом, суттю громадського життя особистості, її взаєминами з іншими людьми, її роллю у трудовому житті колективу.

В.О. Сухомлинський розглядає формування духовного світу людини в тісному зв’язку як з її розумовим та фізичним, так і з моральним та естетичним розвитком. Вирішальними умовами формування духовного світу людини є об’єктивні умови її фізичного розвитку, вплив суспільної свідомості на свідомість індивіда, суспільна практика в цілому. Від повноти використання цих факторів для виховного впливу на особистість залежить ефективність виховання, ідейна спрямованість думок, почуттів, переконань, світогляду людини [5, 212].

Вивчаючи форми і методи формування духовності в шкільні роки навчання, В.О. Сухомлинський розглядає і фактори які впливають на суспільну свідомість особистості, на виховання їх духовності. Він підкреслює, що виховуючи дітей, ми повинні добиватися, щоб праця входила в духовне життя школярів як важлива сфера виявлення творчих здібностей. Завдяки тому, що потреба в творчій праці переживається як духовна потреба, людина, стаючи на шлях самостійного трудово-

го життя, не лише застосовує і використовує набуті знання, прикладає їх до чогось готового, а й удосконалює працю, підпорядковує її потребам свого духовного світу. В Павлиській школі учні широко залучалися до практичної дослідницької роботи, спрямованої на перетворення природи рослин, підвищення родючості ґрунту та до різних видів фізичної праці. На думку В.О. Сухомлинського забезпечити цілеспрямованість духовного життя школярів, особливо в юнацькі роки, можна лише за умов, якщо школярі в творчій праці застосовують свої невичерпні інтелектуальні та емоційні сили [5, 214-215].

В.О. Сухомлинський стверджує, що для формування багатого духовного світу школярів слід вибирати такі способи й прийоми спонукання до активної діяльності, які розкривають перед вихованцями привабливу перспективу подолання труднощів, пробуджують у них такі емоції, як почуття гідності, честі, самоповаги. Важливо, щоб з перших днів навчання школярів захоплювало як громадське, так і індивідуально-творче в подоланні труднощів [5, 222].

Вчителі Павлиської школи спостерігали значення різних джерел, що живлять певність вихованців у правоті своєї справи, їхню готовність обстоювати особисті переконання. Спостереження показали, що визначальними серед цих джерел є усвідомлення й переживання учнем духовної спільності з колективом. Особливо помітне значення духовної спільності колективу і особистості в тих випадках, коли творчий задум у трудовій діяльності поєднується з її великою суспільною значущістю. Активний вплив думок і моральних почуттів – це поєднання найрізноманітніших видів діяльності в тому числі і розумової [5, 227].

В.О. Сухомлинський вважає, що зовнішнє середовище є визначальним фактором духовного життя школярів. Духовне багатство людини визначається багатством її справжнього ставлення до навколишнього світу, змістом і характером її взаємодії з природою і людьми. В цих стосунках і в цій взаємодії на першому місці стоїть активність праці, думки, по-

чуття, що виливається з рештою в діяльність, покликану перетворювати світ.

Від багатства стосунків з навколишнім світом, насамперед від характеру праці й суспільного життя, залежить розвиток природжених задатків як передумов індивідуальних нахилів особистості, розвитку її здібностей, талантів. Розвиток кожної дитини в значній мірі буде залежати від її ставлення до навколишнього світу: від багатства її різноманітних зв'язків з членами колективу, багатства творчої праці, повного розкриття її інтелектуальних та естетичних здібностей. Але для успішного розв'язання цього завдання треба враховувати закономірності духовного життя дитини, що залежить від її вікових особливостей, зумовлюється складністю і багатогранністю процесу формування духовного світу людини.

В.О. Сухомлинський, вивчаючи форми і методи формування духовності в шкільні роки навчання, ділить учнів за віком на три періоди: дитячі роки, отрочество і ранню юність.

В.О. Сухомлинський відмічає, що "Сприймання – найважливіший психічний процес, завдяки якому предмети і явища навколишнього світу, відбиваючись у нашій свідомості, породжують почуття й переживання. Протягом усього життя людини чуттєве сприймання є головним каналом, по якому навколишній світ впливає на її внутрішнє, духовне життя" [5, 241].

Особливо важливу роль сприймання відіграє у духовному розвитку молодшого школяра. Діти з перших кроків свого свідомого життя відзначаються конкретністю, образністю та емоційністю думок, суджень, поведінки.

В.О. Сухомлинський, працюючи вчителем з шестирічними дітьми, на протязі року в "Школі радості", а потім в початковій школі прийшов до висновку, що основними умовами які сприяють розвитку духовності і дитячої творчості є наступні.

Вплив природи на розвиток розумових и творчих сил дитини в процесі яких формується духовність. Процес пізнання навколишньої дійсності є незмінним стимулом думки. Важливо, щоб перші наукові істини дитина пізнала в навколиш-

ньому світі. В.О. Сухомлинський не тільки перші уроки і “Школі радості” в початковій школі проводив на лоні природи, а і ряд інших уроків [4, 129].

В.О. Сухомлинський відводив важливу роль у розвитку розумових і творчих сил дітей молодшого шкільного віку - казці, твору, індивідуальній роботі з учнями. Одне із головних завдань учителя навчити дітей думати, творити. Саме казка, а потім оповідання розвиває мову і мислення. В казці і оповіданні розвиваються індивідуальний світ дитини [4, 176-177].

В розвитку творчих здібностей дитини особливе місце займає малювання, гра. Василь Олександрович відмічає, що творчість дітей в процесі малювання – це глибока свсерідна сфера духовного життя, самовираження і самоутвердження, в якому яскраво проявляється індивідуальна самотність кожної дитини. Кожна дитина намагалася розповісти про те, що вона намалювала. В процесі їх розповіді розвивалася не тільки творчість, а й збагачувалася мова.

Важливу роль в розвитку творчих здібностей дітей відіграє навчання і фізична праця в початковій школі. В.О.Сухомлинський намагався домогтися того, щоб праця стала найважливішою духовною потребою дітей.

Видатний педагог розглядав навчання, як частину багатого духовного життя, яке сприяло б розвитку розумових і творчих здібностей дитини; вимагав привчати учнів переборювати труднощі не тільки у фізичній, а й в інтелектуальній праці. Не дивлячись на те, що навчання відбувається в колективі, та кожний свій крок на шляху до пізнання діти роблять самотійно, розумова праця – це глибоко індивідуальний процес, що залежить не тільки від здібностей, а й від характеру і багатьох інших умов [4, 162-163].

В.О. Сухомлинський намагався домогтися того, щоб праця стала найважливішою духовною потребою дітей. В праці створюються всі необхідні умови для розвитку творчості дитини. Тому вчителі з перших днів перебування дітей в школі залучали їх до посильної праці в шкільному саду, на

навчально-дослідній ділянці, в теплиці, в дубовому гаю Перемоги. Вчителі вбачали важливе виховне завдання в тому, щоб дітей оточував не тільки світ природи, а й світ праці, творчості. В.О. Сухомлинський відмічає, що любов до праці, творчість праці – це передусім сфера емоційного життя дитини [4, 237].

Таким чином, Василь Олександрович, теоретично і практично довів, що в дитячі роки разом з процесом розумового і фізичного розвитку відбувається формування духовного світу дитини.

В період отрочства продовжується формування духовного розвитку підлітків. Ці роки насичені глибокими змінами в інтелектуальному, емоційному і вольовому житті підлітка, він свідомо наближається до стану дорослого. Але об'єктивні сили і можливості його не дають ще змоги вирішувати всі питання самостійно. Там, де підліток намагається звільнитися від оцінки дорослих, він, частіше всього допускає помилки. Ось чому вважають підлітковий період найбільш складним у вихованні. Завдання вчителів полягає в тому, щоб проявити педагогічну майстерність і проводити виховну роботу так, щоб підліток найменше відчував оцінку вихователів, яка є тигарем для нього.

В.О. Сухомлинський звертає нашу увагу на те, що важливою рисою підлітка є активність – активність людини, яка починає усвідомлювати своє місце, свою діяльність, свою роль в суспільному житті.

В Павлівській школі з цією метою були організовані різні гуртки технічної творчості, юнацькі гуртки, а також гуртки юних туристів, юних дослідників природи та інші. В гурткової роботі в процесі індивідуальних бесід розвиваються творчі риси кожного підлітка і формується духовність.

Важливою новою рисою в діяльності підлітків є нове ставлення до громадського аспекту праці. Він намагається вибрати той трудовий процес, ті обов'язки, від яких в значній мірі залежить кінцевий результат праці усього колективу. Підлітка уже не задовольняє робота на навчальній ділянці, він пра-

гне працювати на колгоспному полі. Вихователі повинні враховувати ці особливості в громадському вихованні і сприяти розвитку активності.

В процесі вивчення закономірностей природи і розвитку людського суспільства на уроках, в учнів посилюється інтерес до інтелектуально-творчого аспекту людської праці. У підлітків відбуваються певні зміни в розвитку їх інтелектуальних, духовних можливостей в тій чи іншій справі, до якої він відчуває потяг. Вони критично відносяться і до вивчення різних предметів. Підліток уже розуміє і відчуває значення науки в розвитку суспільства. Усвідомлення своїх інтелектуальних сил і можливостей дуже радує підлітка. В.О. Сухомлинський відмічає, що це один із важливих факторів самосвідомості особистості, тієї самосвідомості, яка продовжує розвиватись і посилюватись в юності. Цей процес в підлітковому віці відіграє важливу роль, учні починають цікавитися не лише діяльністю людей, але і їхнім мисленням, словами, духовним спілкуванням між собою і дорослими людьми.

У юнацькі роки учні вступають у період фізичної зрілості. Швидкий фізичний розвиток юнаків і дівчат не є визначальним в їх духовному житті, однак вносить щось нове в духовний світ вихованців, відмічає В.О. Сухомлинський. Це нове – насамперед в усвідомленні юнаками та дівчатами свого наближення до фізичної зрілості. Більша частина учнів в період своєї зрілості змушує себе мобілізувати всі духовні сили на навчання, на оволодіння знаннями.

Юнаки і дівчата прагнуть не лише мати якості дорослої людини, але й застосувати їх у діяльності, водночас вони зберігають риси юності і підліткового віку. Вони намагаються самостійно виявляти свої моральні переконання – поводитися так, щоб на підставі поведінки люди могли дати оцінку їх позицій. Моральна оцінка поглядів людини на світ, її вчинки, діяльність, відносини між людьми відіграє важливу роль уже в підлітковому віці, а в юнацькі роки вона ще більше розвивається і помітно впливає на формування духовного світу особи-

стості. В цей період у юнаків і дівчат збільшується інтерес до пізнання самих себе, визначити своє місце в сучасному житті і підготувати себе до вибору професії. Тому вчителі повинні активніше залучати старшокласників до процесу самовиховання, до продуктивної праці, до участі в громадському житті – все це формує духовність людини [5, 356-357].

В.О. Сухомлинський звертає увагу на важливу роль в юнацькі роки естетичного виховання, як одного із важливих елементів духовного життя. Естетичне виховання має великий вплив на фізичну працю, праця відіграє значну роль в духовному житті [5, 390-391].

В.О. Сухомлинський писав у творі “Розмова з молодим директором” “Ідеал – це духовна серцевина особистості. Прагнення до ідеалу і віра в ідеал є серцевиною духовного життя людини в юнацькі роки... Прагнення до ідеалу – це перший поштовх, стимул до самовиховання, а без самовиховання не можна уявити повноцінного духовного життя” [5, 482].

В.О. Сухомлинський відмічав, що завдання школи полягає в тому, щоб молодь прагнула не лише до духовно багаті, інтелектуально насиченої трудової діяльності, а й правильно розуміла свої обов’язки в підвищенні культури праці, ніколи не зупинялася на досягнутому. З шкільних гуртків юнаки та дівчата переходять до праці на ланах і тваринницьких фермах, у механічних майстернях і практичних бригадах, оволодівають масовими спеціальностями широкого профілю. Таким чином, крім високої суспільної та інтелектуальної основи, праця стає невід’ємним елементом духовного життя юнаків і дівчат. Важливим фактором духовного життя є також досконалість, високі вимоги до наслідків праці. Це позитивно впливає на їх моральний стан: праця робить людину щасливою. Елементом духовного життя кожного вихованця стає і духовне життя трудового колективу, у якому він проходив виробничу практику або працював в період канікул. Особливо великий вплив на духовне життя юнаків і дівчат мають кращі працівники виробництва, праця і спілкування з якими позитивно впливають на їх духовний розвиток, на вибір професії [5, 398-399].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що проблеми формування духовності в учнів на всіх етапах їх розвитку в процесі навчання і виховання, в тісній єдності з моральним, трудовим та естетичним, всебічно теоретично і практично досліджено в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. В його творах кожний вчитель, вихователь, керівник школи, науковець знайде фактори, зміст, форми і методи, обґрунтовану систему щодо формування духовності в процесі учнівської трудової діяльності і використати їх у своїй практичній роботі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Державна національна програма "Освіта. Україна ХХІ ст." – К., "Райдуга". 1994. – 61 с.
2. Національна доктрина розвитку освіти //Професійно-технічна освіта. – 2002. - №3. – С. 2-8.
3. Сухомлинська О. Випереджаючи час... //Рідна школа. – 2003. №9. С. 6-9.
4. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Пед. Твори: у 5-ти томах. – К.: Рад. школа. 1977. – Т.3. 670 с.
5. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра. Пед. Твори: у 5-ти томах. – К.: Рад. школа. 1976. – Т.1. 654 с.
6. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором. Пед. Твори: у 5-ти томах. – К.: Рад. школа. 1977. – Т.4. 638 с.
7. У дорозі до Василя Сухомлинського. //Рідна школа. – 2003. - №12. – С. 5-8.

P. Schevchenko

Problems of education of spirituality during labour activity in V. Suhomlinskogo's pedagogical heritage

In a context of a pedagogical heritage of V. Suhomlinsky forms are considered and methods of becoming of spirituality of the person in their close interrelation with formation is high moral qualities and aesthetic requirements of the person during its labour activity.